6 1945 પછીનું વિશ્વ

પ્રાચીન કાળમાં ભારત અને વિશ્વભરમાં અસંખ્ય યુદ્ધો લડાયાની વિગતોથી ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠ ભરાયેલાં છે તેમ છતાં આ યુદ્ધોમાં હંમેશાં યાદ રહે તેવાં વૈશ્વિક પ્રભાવ ધરાવતાં યુદ્ધોમાં મોટે ભાગે આધુનિક યુગનાં બે મહાયુદ્ધો (પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ)નો સમાવેશ કરી શકાય. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધને અંતે વિશ્વમાં કાયમી શાંતિ સ્થાપવાના હેતુથી રાષ્ટ્રસંઘની સ્થાપના કરવામાં આવી; પરંતુ તેની કેટલીક મર્યાદાઓના કારણે તે નિષ્ફળ નીવડયો અને ઈ.સ. 1939માં બીજું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. બીજા વિશ્વયુદ્ધની યુદ્ધ સમયની ઘેરી મનોદશા અને ભયંકરતાએ માનવ જાતને શાંતિ અને સ્વાતંત્ર્ય રક્ષણ માટેના પ્રયાસોની પુનઃ એકવાર જરૂર સમજાઈ પરિણામે સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સ્થાપના થઈ (24 ઑક્ટોબર 1945).

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનું ખતપત્ર

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના ખતપત્રનો આરંભ આમુખથી થાય છે અને તેમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘના હેતુઓ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. આ હેતુઓ નીચે પ્રમાણે છે :

(1) આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતીની સ્થાપના કરવી. એ માટે શાંતિને અવરોધરૂપ હોય તેવી બાબતોને અટકાવવા કે દૂર કરવા તેમજ આક્રમણનાં કે શાંતિભંગનાં કૃત્યોને દબાવી દેવા અસરકારક સામૂહિક પગલાં ભરવાં. દરેક આંતરરાષ્ટ્રીય ઝઘડાઓનો શાંતિમય સાધન દ્વારા ઉકેલ લાવવો.

(2) આત્મનિર્ણય તથા સમાન હકના પાયા ઉપર રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર વચ્ચેના મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો વિકસાવવા તથા વિશ્વશાંતિ જાળવવા તમામ યોગ્ય પગલાં ભરવાં.

(3) આર્થિક, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક કે માનવતાવાદી સમસ્યાઓનું નિરાકરણ લાવવામાં આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગ પ્રાપ્ત કરવો તથા જાતિ, ભાષા, લિંગ કે ધર્મના ભેદભાવ વિના તમામ વ્યક્તિઓ માટેની મૂળભૂત સ્વતંત્રતાઓ કે માનવ અધિકારો પ્રત્યે આદરભાવ ઉત્પન્ન કરવો.

(4) આ સમાન ધ્યેયો સિદ્ધ કરવા માટે કામ કરી રહેલા જુદાં જુદાં રાષ્ટ્રોનાં કાર્યો વચ્ચે સંવાદિતા લાવનાર કેન્દ્રિય સંસ્થા તરીકેનું કાર્ય કરવું.

આમ, ખતપત્રમાંથી ફલિત થાય છે કે યુદ્ધને તિલાંજલી અને ચિરશાંતિની ઝંખના એ સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનું મુખ્ય ધ્યેય છે તેમ કહી શકાય.

'ઠંડું યુદ્ધ' (1945-1962) – કારણો અને પરિણામો

બીજા વિશ્વયુદ્ધનું મહત્ત્વનું પરિણામ એ આવ્યું કે ઇંગ્લૅન્ડ અને ફ્રાન્સ જેવી મહાસત્તાઓની વિશ્વની નેતાગીરી અમેરિકા અને રશિયાએ લીધી. યુદ્ધમાં ઇંગ્લૅન્ડ, ફ્રાન્સ, રશિયા, અમેરિકા એક સાથે રહ્યા; પરંતુ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી રશિયાની શાસન પદ્ધતિની વિચારસરણી ભિન્ન હોવાને કારણે અમેરિકા અને ઇંગ્લૅન્ડ રશિયાથી અલગ પડ્યા. યુદ્ધ પછીના સમયમાં આ બંને મહાસત્તાઓ વિશ્વરાજકારણમાં કેન્દ્ર સ્થાને રહી બંનેએ વિશ્વમાં પોતાનું વર્ચસ્વ વધારવા સક્રિય પ્રયાસો કર્યા. આ ગાળા દરમિયાન વિશ્વ બે સત્તા જૂથો અને લશ્કરી જૂથોમાં વહેચાઈ ગયું. સત્તાનું બે ધ્રુવો (અમેરિકા અને રશિયા)માં કેન્દ્રીકરણ થયું એટલે આ સમયગાળાને દ્વિધ્રુવી વિશ્વવ્યવસ્થા ગાળા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વિશ્વયુદ્ધ પછી આ બે મહાસત્તાઓ વચ્ચેના સંબંધો સુમેળભર્યા ન રહ્યા. બંને જૂથ વચ્ચે અસંતોષનું વાતાવરણ સર્જાયું. સત્તા માટે ખેંચતાણ અને અત્યંત તંગ પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થવાને કારણે આ તબક્કાને ઠંડા યુદ્ધના તબક્કા તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી વિશ્વનાં મુખ્ય શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો વચ્ચેના સત્તા સંબંધોમાં પરિવર્તનો થયા. નાઝીવાદી જર્મની અને ફાસીવાદી ઇટાલી સામે મિત્રદેશો તરીકે સાથે લડેલા અને વિજયી બનેલા અમેરિકા અને રશિયા બંને વિરોધી સત્તા-જૂથો લશ્કરી જૂથો બન્યા. બંને શક્તિશાળી રાષ્ટ્રો બન્યા અને તેમની વચ્ચે ઠંડું યુદ્ધ શરૂ થયું. બ્રિટન અને ફ્રાન્સનો વિજય તો થયો પણ યુદ્ધમાં થયેલી ભયંકર તારાજીને લીધે બંને મહાસત્તા તરીકેનો દરજ્જો ગુમાવી બેઠા. યુદ્ધમાં હારેલા જર્મની, ઇટાલી અને જાપાન આર્થિક, રાજકીય અને લશ્કરી એમ બધી રીતે નષ્ટ થયા. યુદ્ધના પાછળના તબક્કા દરમિયાન સોવિયેત યુનિયને (રશિયાએ) જર્મનીના પૂર્વ ભાગ ઉપરાંત અન્ય પૂર્વ યુરોપના દેશો જેવા કે ઓસ્ટ્રિયા, આલ્બેનિયા, હંગેરી, યુગોસ્લાવિયા, ઝેકોસ્લોવેકિયા, પોલૅન્ડ, રૂમાનિયા,

બલ્ગેરિયા અને બાલ્ટિક રાજ્યો પર લશ્કરી કબજો મેળવ્યો. આ દેશોમાં સામ્યવાદી પક્ષોને સત્તા સોંપી, જેથી તેમના પર રશિયાનું વર્ચસ્વ રહ્યું. આ ગાળા દરમિયાન રશિયાએ અણુઅખતરો (1949) કરીને એક માત્ર અણુબૉમ્બ ધરાવતી અમેરિકાની પ્રભુત્વવાળી સત્તાને પડકારી. પશ્ચિમ યુરોપના જે દેશોને બ્રિટિશ અમેરિકી દળોએ મુક્ત કર્યા હતા ત્યાં ધીરે ધીરે લોકશાહી શાસનપ્રથા સ્થપાઈ.

લશ્કરી જૂથોમાં વહેંચાયેલું વિશ્વ

બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી યુરોપ અને વિશ્વના દેશો એક યા બીજા સત્તા જૂથો સાથે જોડાતા બે દિશામાં ધ્રુવીકરણની પ્રક્રિયા ઉદ્‌ભવી અને વેગવાન બની. બંને સત્તા જૂથો વચ્ચે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ સર્જાયું આથી કેટલાંક લશ્કરી જૂથો રચાયાં. સોવિયતસંઘ અને સામ્યવાદથી બચવા અમેરિકાની પ્રેરણાથી ઉત્તર ઍટલૅન્ટિક મહાસાગરના કિનારે આવેલા 'નાટો' નામે એક સંગઠન NATO (North Atalantic Treaty Organization) રચાયું (એપ્રિલ 1949). દક્ષિણ અને પૂર્વ એશિયાના દેશોના રક્ષણ માટે બીજા લશ્કરી જૂથની રચના કરી. આ જૂથ સીઆટો (SEATO - South East Asia Treaty Organization - તરીકે ઓળખાયું (ઈ.સ. 1945).

આ સૈનિક સંગઠનની સામે રશિયાએ 'વૉર્સો કરાર' નામે સૈનિક સંગઠનની રચના કરી. આ સંગઠનના આલ્બેનિયા, બલ્ગેરીયા, ઝેકોસ્લોવેકીયા, પૂર્વ જર્મની, હંગેરી, પોલૅન્ડ, રુમાનિયા અને રશિયા સભ્યો હતાં. મધ્યપૂર્વના દેશોમાં ઈંગ્લૅન્ડની પ્રેરણાથી 'સેન્ટો' (CENTO - Central East North Treaty Organization) (બગદાદ-કરાર) નામે એક જૂથ રચાયું; પરંતુ ઈરાકમાં ક્રાંતિ થતા તે જૂથથી અલગ થયું. પાછળથી આ જૂથની નેતાગીરી અમેરિકાએ લીધી.

શસ્ત્રીકરણ, નિઃશસ્ત્રીકરણ, પરમાણુ શસ્ત્રોનું સર્જન અને તેનો ઉપયોગ

ઠંડાયુદ્ધ દરમિયાન સમગ્ર વિશ્વ પર પ્રભુત્વ જમાવવા માટે બંને મહાસત્તાઓ વચ્ચે ઉગ્ર સ્પર્ધા થઈ અને શસ્ત્રસ્પર્ધા તથા શસ્ત્રોના ઉત્પાદન વધારવાની હરીફાઈ થઈ. અમેરિકાએ હિરોશીમા અને નાગાસાકી ઉપર અણુબૉમ્બ ફેંકી પોતાની સર્વોપરિતા સિદ્ધ કરી (1945). એ પછીનાં ચાર વર્ષમાં સોવિયેત યુનિયન (રશિયા)એ અણુઅખતરો કરી પોતાની સર્વોપરિતા સિદ્ધ કરી.

અમેરિકાની દક્ષિણ પશ્ચિમે આવેલ સામ્યવાદી શાસનપ્રથા ધરાવતા ક્યુબાની નાકાબંધી અમેરિકાએ ઈ.સ. 1961-62 દરમિયાન જાહેર કરી. અમેરિકાના આક્રમણના ભયથી ક્યુબાનું રક્ષણ કરવા માટે સોવિયત યુનિયને પરમાણુ શસ્ત્રોથી સજ્જ મિસાઈલવાળાં વહાણ કેરેબિયન સમુદ્રમાં મોકલ્યા. બંને મહાસત્તાઓએ એકબીજાને પરમાણુ શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવાની ધમકી આપી. છેવટે અમેરિકા અને સોવિયત યુનિયનના વડાઓ વચ્ચે પહેલીવાર 'હૉટ લાઈન' પર વાત થઈ. જેથી સોવિયત યુનિયને પોતાનાં વહાણ પાછાં વાળવાનો વિચાર કરી વહાણ પાછાં વાળ્યાં અને બંને વચ્ચે યુદ્ધની ઘટના ટળી ગઈ. આ ઘટનાને 'ક્યુબાની કટોકટી' તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આથી બંને મહાસત્તાઓ વચ્ચે પરસ્પર સંદેશાની આપ-લે શરૂ થઈ. બંને મહાસત્તાઓ વચ્ચે ગેરસમજણ દૂર થવાનો માર્ગ મોકળો બન્યો. બંને મહાસત્તાઓએ પરમાણુશસ્ત્રોનો ઉપયોગ ન કરી માનવ કલ્યાણનું કાર્ય કર્યું. આથી જ ક્યુબાની કટોકટીને ઠંડા યુદ્ધના અંતના આરંભ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

અમેરિકા, સોવિયત યુનિયન અને બ્રિટન પરમાણુ શસ્ત્રોનું નિઃશસ્ત્રીકરણ અને પરમાણુ શસ્ત્રોના પરીક્ષણ અને ઉત્પાદન અને ઉપયોગ કરવા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવા સહમત થયા. આને આંશિક પરમાણુ અખતરાબંધ સંધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ સંધિ પર ફ્રાન્સે હસ્તાક્ષર કર્યા નહિ અને પરમાણુ અખતરા કરવાનું ચાલુ રાખ્યું તેમજ ચીને પણ આ સંધિ પર હસ્તાક્ષર કર્યા નહિ અને 1964માં અણુ અખતરો કર્યો. આ સંધિ એક બીજા દેશ પર અણુઅખતરા કરવા પર પ્રતિબંધ મૂકતી હતી. છતાં વિશ્વનાં પાંચ રાષ્ટ્રો શસ્ત્રો ધરાવતાં રાષ્ટ્રો બની ચૂક્યાં હતાં. ચીન સિવાયનાં ચાર સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સલામતી સમિતિના કાયમી (વિટો સત્તા ધરાવતાં) સભ્ય રાષ્ટ્રો હતાં.

પરમાણુ શસ્ત્રો વિઘાતક, રાસાયણિક જૈવિક શસ્ત્રો તેમજ દૂરના અંતર સુધી પહોંચાડી શકાય તેવાં પ્રક્ષેપાસ્ત્ર (મિસાઈલ)ના ઉત્પાદનની અદ્યતન ટેક્નોલૉજી આ પાંચ રાષ્ટ્ર પાસે હતી. મનુષ્ય જાતિનો જ નહિ સમગ્ર જીવસૃષ્ટિ સાથે આખા જગતનો અનેકવાર વિનાશ કરી શકે તેવાં રાષ્ટ્રોના ભય નીચે વિશ્વ દબાયેલું હતું.

બે મહાસત્તાઓ વચ્ચે ઠંડા યુદ્ધની તીવ્રતા ઘટતાં તેમની વચ્ચે સંબંધ સુધાર પ્રક્રિયા શરૂ થતાં મહાસત્તાઓએ પરમાણુ શસ્ત્રો પર મર્યાદા મૂકતી અને તેમાં ઘટાડો કરતી સંધિઓ પર હસ્તાક્ષર કર્યા છે. ભારતે આ સંધિઓ આવકારી છે પણ તે હંમેશાં નિઃશસ્ત્રીકરણની હિમાયત કરે છે. જ્યાં સુધી પરમાણુ શસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ નિઃશસ્ત્રીકરણ થાય નહિ ત્યાં સુધી વિશ્વ પરમાણુ શસ્ત્રોના જોખમમાંથી મુક્ત બની શકશે નહિ.

એશિયામાં સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોનો ઉદય

બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન જ એશિયાના પરાધીન દેશોમાં સ્વાતંત્ર્યની ચળવળો શરૂ થઈ ચૂકી હતી. ભારતમાં બ્રિટિશરોની ભેદભાવભરી નીતિને કારણે આઝાદીની સાથે જ ભારતના બે ભાગલા પડ્યા અને ભારત અને પાકિસ્તાન એમ બે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો અસ્તિત્વમાં આવ્યા. આઝાદીની લાંબી લડત પછી ભારત દેશ આઝાદ થયો (1947). એ જ રીતે બ્રિટન સાથે કેટલાંક રાષ્ટ્રોએ સંઘર્ષ કરીને સ્વતંત્ર બન્યા તેમાં મ્યાનમાર અને શ્રીલંકા (1948), ઈન્ડોનેશિયા (1949) સ્વતંત્ર થયા તેમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રોનો ફાળો મહત્ત્વનો હતો. એશિયાઈ દેશો લાઓસ, કંબોડિયા પણ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો બન્યાં.

આફ્રિકામાં સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રોનો ઉદય

બીજા વિશ્વયુદ્ધનું આફ્રિકાના પરાધીન દેશો માટે સુખદ પરિણામ આવ્યું. મહાયુદ્ધ પૂરું થયું ત્યારે ફક્ત એબિસિનિયા (ઈથોપિયા) દક્ષિણ આફ્રિકા સંઘ, ઈજિપ્ત સ્વતંત્ર હતા. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન અને પછી એશિયાના દેશોમાં ચાલી રહેલી સ્વાતંત્ર્ય ચળવળો વેગીલી બની અને સ્વાતંત્ર્યની માગણી કરવા લાગી. પરિણામ એ આવ્યું કે 1951થી 1966 સુધીનાં સોળેક વર્ષના ગાળામાં આફ્રિકાના 40 જેટલા નાના-મોટા દેશોએ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી લીધી. સામ્રાજ્યવાદી સત્તાઓ વિશ્વમાં પોતાનું પ્રભુત્વ જતું કરે તેમ ન હતી તેથી તેમણે સત્તા ટકાવી રાખવાના પ્રયત્નો પણ કર્યા હતા પરંતુ કેટલાક દેશો આ બે મહાસત્તા જૂથ કે લશ્કરી જૂથ સાથે ન જોડાઈ પોતે સ્વતંત્ર રહી પોતાના રાષ્ટ્રનો સ્વતંત્ર વિકાસ ઇચ્છતા હતા.

બિનજોડાણવાદી ચળવળ

વિશ્વની બે મહાસત્તાઓમાં વિશ્વ વહેંચાઈ ગયું. બે વિરોધી મહાસત્તાઓ અને લશ્કરી જૂથો (અમેરિકા અને રશિયા) સાથે કેટલાંક રાષ્ટ્રો જોડાયાં અને કેટલાંક રાષ્ટ્રો ન જોડાયાં એટલે કે વિશ્વમાં કોઈ પણ સત્તાજૂથ કે લશ્કરી જૂથમાં નહિ જોડાયેલ રાષ્ટ્રો બિનજોડાયેલા અને તેમણે અપનાવેલી વિદેશનીતિ 'બિનજોડાણવાદી' નીતિ તરીકે ઓળખાય છે.

વિશ્વની બે મહાસત્તાઓની કોઈ એક વિચારસરણીમાં જોડાયા વિના તટસ્થ રાષ્ટ્રો એકબીજાના સહકારથી; પરંતુ પોતાના આગવા અસ્તિત્વ સાથે સર્વાંગી વિકાસ કરવા ઇચ્છતા હતા. આ સમયે ભારતના વડાપ્રધાન જવાહરલાલ નેહરુ, ઈન્ડોનેશિયાના રાષ્ટ્રપતિ સુકર્ણો, ઈજિપ્તના રાષ્ટ્રપતિ કર્નલ નાસર અને યુગોસ્લાવિયાના રાષ્ટ્રપતિ માર્શલ ટીટોનું બિનજોડાણવાદની નીતિને પ્રબળ સમર્થન પ્રાપ્ત થયું. વિચાર-વિમર્શને અંતે ઈન્ડોનેશિયાના બાન્ડુંગ ખાતે તટસ્થ રાષ્ટ્રોની એક પરિષદ યોજાઈ (1955). આ પરિષદમાં એશિયાના 23 અને આફ્રિકાના 6 દેશોના પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી હતી. પરિષદે વિશ્વના ગરીબ દેશોની વચ્ચે સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક સહકાર વધારવાનું તથા સામ્રાજ્યવાદનો વિરોધ કરવાનું ધ્યેય જાહેર કર્યું. આ પરિષદમાં તટસ્થ દેશોના સંગઠન માટેનું માળખું અને ભવિષ્યની કામગીરી નક્કી થઈ. 1961માં બેલગ્રેડ ખાતે યોજાયેલ પરિષદમાં વિધિસર રીતે બિનજોડાણવાદી આંદોલન (NAM - નૉનએલાઇન મુવમેન્ટ) સંસ્થાની સ્થાપના થઈ. પ્રથમ વડાપ્રધાન પંડિત જવાહરલાલ નેહરુના નેતૃત્વ હેઠળ ભારતે બિનજોડાણની વિદેશનીતિ અપનાવી. બિનજોડાણવાદી ચળવળને મૂલ્યવાન નેતૃત્વ પૂરું પાડ્યું. નેહરુ માનતા હતા કે કોઈ પણ સત્તા જૂથ કે લશ્કરી જૂથમાં જોડાવાના બદલે તટસ્થ રહેવાથી રાષ્ટ્રીય હિતોનું વધારે સારી રીતે રક્ષણ થઈ શકશે. ભારતની એ માન્યતા રહી છે કે વિશ્વના બે હરીફ સત્તા જૂથો લશ્કરી જોડાણોમાં વિભાજન વિશ્વશાંતિ માટે ખતરારૂપ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સહકાર માટે હાનિકારક છે.

આજે વિશ્વના સોથી વધુ દેશો બિનજોડાણવાદી જૂથના સભ્યો છે. કુઆલાલમ્પુર ખાતે 13 મું શિખર સંમેલન યોજાઈ ગયું (2003). છેલ્લા ચાર દાયકામાં વિશ્વસ્તરે અનેક ઘટનાઓ બની છે. સોવિયત સંઘનું વિઘટન થતાં રશિયાનું વર્ચસ્વ ઘટ્યું છે. અમેરિકા એક માત્ર મહાસત્તા તરીકે મજબૂત બની રહ્યું છે. અલબત્ત વિશ્વના દેશોની સામ્રાજ્યવાદી નીતિ ઓસરતી ગઈ છે. આ સંજોગોમાં બિનજોડાણવાદી જૂથનો પ્રભાવ વધતો રહ્યો છે.

તટસ્થ રાષ્ટ્રો બિનજોડાણવાદનો નવો અભિગમ અપનાવી વિશ્વના રાજકારણમાં યોગ્ય પ્રદાન આપવા સફળ રહ્યા છે. વિશ્વમાં સર્વત્ર શાંતિ જળવાઈ રહે, યુદ્ધકીય ઘટનાઓ ન બને, માનવ સમાજ અને રાષ્ટ્રની ભાવના જળવાય તથા મહાસત્તા નિઃશસ્ત્રીકરણ અપનાવવાનું વલણ કેળવે તે માટેનો નૈતિક પ્રભાવ જમાવવામાં બિનજોડાણવાદને સફળતા મળી છે.

જર્મનીના ભાગલા અને એકીકરણ

પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ જેના થકી શરૂ થયેલ મનાય છે તે જર્મનીનો દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં પણ ધ્વંસ થયો આથી તેની

આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય કરોડરજ્જુ તૂટી પડી. જર્મનીને પુનઃ બેઠું કરી શકે તેવો નેતા ન હતો. યુદ્ધ પૂરું થતાં વિજેતા રાજ્યોએ જર્મનીને ચાર વહીવટી વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું. તેની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે કરવામાં આવી. સોવિયત યુનિયનની લાલ સેના (રેડ આર્મી)એ પૂર્વ ભાગ પર લશ્કરી કબજો જમાવ્યો હતો, જેથી પૂર્વ જર્મનીનો વહીવટ સોવિયેત યુનિયનને સોંપવામાં આવ્યો. જર્મનીના નૈર્ઋત્ય ભાગનો વહીવટ અમેરિકાને, ફ્રાન્સની નજીક આવેલા પ્રદેશોનો વહીવટ ફ્રાન્સને, બેલ્જિયમને અડીને આવેલા જર્મન વિસ્તારનો વહીવટ બ્રિટનને સોંપવામાં આવ્યો. જર્મનીની રાજધાની બર્લિન પણ રશિયા અને સંકલન સમિતિ વચ્ચે વિભાજન કરવામાં આવી હતી. તેમની વચ્ચે વહીવટી એકતા માટે સંકલન સમિતિની રચના પણ કરવામાં આવી હતી. આ રીતે જર્મની પર ચાર દેશોનો વહીવટ સ્થાપવામાં આવ્યો. સત્તાજૂથો વચ્ચે અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ઊભું થતાં પૂર્વ જર્મની ઉપરથી પોતાની સત્તા ચાલી જશે તેવો સોવિયત યુનિયનને ભય લાગ્યો તેથી પૂર્વ જર્મનીમાં પોતાના કહ્યામાં રહે તેવી પૂતળા સરકાર સ્થાપી દીધી.

અમેરિકા, ફ્રાન્સ અને બ્રિટને પોતાના વહીવટ હેઠળના પશ્ચિમ જર્મનીના પ્રદેશોનું એકીકરણ કરી 'ફેડરલ રિપબ્લિક ઑફ ઈસ્ટ જર્મની', તરીકે નિર્માણ કર્યું. પશ્ચિમ જર્મનીના ત્રણ વિભાગોનું એકીકરણ કરવામાં આવ્યું તેમ બર્લિનના પણ ત્રણ વિભાગોને એક કરવામાં આવ્યા. આ પ્રક્રિયાના વિરોધરૂપે સોવિયેત યુનિયને બર્લિનની નાકાબંધી જાહેર કરી (એપ્રિલ 1948). પરિણામે પશ્ચિમી દેશો અને સોવિયત યુનિયન વચ્ચે ભારે તણાવ ઊભો થયો. આ સમય દરમિયાન પશ્ચિમ બર્લિન અને પૂર્વ બર્લિનને જુદી પાડતી 42 કિમી લાંબી દીવાલ બનાવવામાં આવી. પૂર્વ બર્લિનમાં રહેતા જર્મનો જુલમી અને કડકાઈભર્યા વાતાવરણમાંથી પશ્ચિમ બર્લિનના મુક્ત અને મોકળાશભર્યા વાતાવરણમાં નાસી જવા ઉતાવળા બન્યા તથા એ વિભાગમાં પોતાના કુટુંબીજનો, સ્નેહીઓ અને મિત્રો પાસે પહોંચી જવાના અસંખ્ય બનાવો બનવા લાગ્યા. લોકો દીવાલ ઠેકીને કે જળમાર્ગે તરીને પશ્ચિમ બર્લિનમાં જવા મરણિયા પ્રયાસો કરતા. પૂર્વ જર્મનીની સામ્યવાદી સરકાર નાસી જવાના પ્રયાસ કરતા લોકોને ગોળીથી ઠાર કરવા જેવાં ક્રૂરતાભર્યાં પગલાં લેતી. આમાં ઘણા લોકોએ જાન ગુમાવ્યા. ત્યાર પછીના સાડા-ચાર દસકાના સમયમાં પશ્ચિમ જર્મનીએ ખૂબ જ વિકાસ કર્યો. તેણે આર્થિક અને અન્યક્ષેત્રોમાં સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી, જે 'જર્મન ચમત્કાર' તરીકે ઓળખાય છે.

1990 સુધીના સમયમાં આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં મહત્ત્વનાં અને દૂરગામી પરિવર્તનો આવ્યા જેના કારણે ઠંડા યુદ્ધના પ્રવાહો મંદ પડતા ગયા. સામ્યવાદી યુરોપના પૂર્વ દેશો અને પશ્ચિમ યુરોપનાં લોકશાહી તંત્રો ધરાવતા દેશો વચ્ચેનું અંતર ઘટવા લાગ્યું. તેમની વચ્ચેના અવરોધ સમું લોખંડી આવરણ અદૃશ્ય થવા લાગ્યું. પરિણામે સોવિયત સંઘનું વિઘટન થયું (તેની ચર્ચા હવે પછી કરીશું). પૂર્વ જર્મની અને પશ્ચિમ જર્મની વચ્ચે કડવાશ ઊભી થાય તેવા કોઈ મુદ્દાઓ રહ્યા જ ન હતા આથી બંને દેશો વચ્ચે વાટાઘાટો થઈ પરિણામે બંને જર્મનીનું એકીકરણ થયું (3 ઑક્ટોબર 1990). બર્લિનની દીવાલ જે જર્મન પ્રજાના દુઃખ, વિયોગ, સંતાપ અને કરુણા અને ક્રૂરતાભર્યા જોરજુલમના પ્રતીકરૂપે હતી તેને હર્ષ અને ઉલ્લાસથી લોકોએ તોડી નાખી અને જર્મન લોકોએ દિલથી પોતાનો આનંદ વ્યક્ત કર્યો. સંયુક્ત બનેલા જર્મનીએ 1990 પછીના દશકામાં ખૂબ ઝડપી પ્રગતિ સાધી. રાજકીય, આર્થિક, વેપાર વાણિજ્ય, સામાજિક વગેરે ક્ષેત્રે પ્રગતિ સાધી તે યુરોપનું સંપન્ન રાષ્ટ્ર બન્યું છે.

સોવિયત રશિયાનું વિઘટન

વીસમી સદીના છેલ્લા દાયકા દરમિયાન સોવિયત યુનિયનના પ્રમુખ ગૉર્બોચોવની ઉદારમતવાદી નીતિને કારણે સોવિયત યુનિયનની વિચારસરણીમાં આવેલા પરિવર્તનથી સોવિયત યુનિયન (રશિયા)નું વિભાજન થયું. સોવિયત યુનિયનનું શાંતિપૂર્ણ વિઘટન એ વિશ્વરાજકારણની શકવર્તી ઘટના ગણાવી શકાય. મિખાઈલ ગૉર્બોચોવ સામ્યવાદી પક્ષના નવા મહામંત્રી તરીકે સત્તા સ્થાને આવ્યા (11 માર્ચે 1985માં). તે ઉદારમતવાદી વલણ ધરાવતા હતા. રશિયાએ વિજ્ઞાન અને ટેક્નોલૉજી ક્ષેત્રે ખૂબ સારી પ્રગતિ કરેલી. તે અમેરિકા જેવી મહાસત્તાઓ સામે શક્તિ ધરાવતું હતું.

ગોર્બોચોવની 'ગ્લાસ્નોસ્ત' (ખુલ્લાપણું) અને 'પેરેસ્ટ્રોઇકા' (આર્થિક અને સામાજિક સુધારણાની નીતિ) નીતિઓને કારણે સોવિયેત સમાજવાદી પ્રજાસત્તાક સંઘની સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાની ઉત્કંઠા જાગતાં સોવિયેત સંઘનાં ઘટકરાજ્યો એક પછી એક સ્વતંત્ર બન્યાની ઘોષણા કરવા લાગ્યાં તે માટેની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ. ધીરે ધીરે સોવિયત યુનિયનના વહીવટીતંત્ર પર સામ્યવાદી પક્ષ, અમલદારશાહી અને લાલ સેના (રેડ આર્મી)ની પકડ ઢીલી પડવા લાગી.

સોવિયત યુનિયનના વિભાજનની પ્રક્રિયા શરૂ થઈ (ઈ.સ. 1990). છેવટે દેશનાં કુલ 15 રાજ્યોમાંથી 14 રાજ્યો સ્વતંત્ર થતાં વિઘટનની પ્રક્રિયા પૂરી થઈ (ડિસેમ્બર 1991).

આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે ભારતનું પ્રદાન

આઝાદી પછી ભારતે આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો છે. વિશ્વમાં સામ્રાજ્યવાદ, સંસ્થાનવાદ, કાળા-ગોરા વચ્ચેનો રંગભેદ વગેરે દૂષણો નાબૂદ કરવા તેમજ તેની સામે ચાલતી ચળવળોને ભારતે હંમેશાં ટેકો આપ્યો છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના આદેશથી ભારતે કોરીયાના યુદ્ધમાં ઘવાયેલા સૈનિકોની તબીબી સારવાર માટે દવાઓ અને તબીબી ટુકડીઓ મોકલી હતી. ગાઝા, સાયપ્રસ, કોંગો, શ્રીલંકા વગેરેમાં સર્જાયેલી કટોકટી વખતે સંયુક્તરાષ્ટ્રોના શાંતિ સ્થાપક દળોમાં ભારતે પોતાના સૈનિકોને મોકલીને એ દેશોમાં શાંતિ સ્થાપવામાં સક્રિય કામગીરી બજાવી હતી. આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિ અને સલામતી જાળવવાના તેમજ વિશ્વભરના લોકોના સ્વાતંત્ર્ય અને સુખસમૃદ્ધિ માટેના તમામ પ્રયત્નોને ભારતે સક્રિય સહકાર આપ્યો છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભામાં પરમાણુ શસ્ત્રોના સંપૂર્ણ નિઃશસ્ત્રીકરણનો ઠરાવ રજૂ કરીને ભારતે શાંતિની ઇચ્છાને વાચા આપી છે. ઘાતક શસ્ત્રોનું ઉત્પાદન બંધ કરી તેમજ સૈન્ય સંખ્યા ઘટાડીને એ નાણાં વિશ્વની ગરીબ તથા ભૂખમરાથી પીડાતી પ્રજાના આર્થિક-સામાજિક વિકાસ માટે કરવો જોઈએ એવી માગણી હંમેશાં ભારતે સંયુક્તરાષ્ટ્રો સમક્ષ કરી છે. આમ, વિશ્વશાંતિ એ ભારતની વિદેશનીતિનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. વિશ્વશાંતિ માટે રાષ્ટ્ર-રાષ્ટ્ર વચ્ચે સહકાર, વિશ્વાસ અને સમજણનું વાતાવરણ સ્થાપવા માટે ભારતે સતત પ્રયાસ કર્યો છે.

ભારતના અન્ય દેશો સાથે સંબંધો

ભારતના અમેરિકા સાથેના સંબંધો

ભારત અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (યુએસ) બંને પ્રજાસત્તાક દેશો છે. ભારત અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વચ્ચે અનેક સમાનતાઓ હોવા છતાં ભારત અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વચ્ચે સંબંધોમાં ચઢાવ-ઉતાર આવ્યા છે.

આઝાદી મેળવ્યા પછી ભારતે કોઈ સત્તાજૂથમાં ન જોડાઈ બિનજોડાણવાદી નીતિ સ્વીકારી તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સને ગમ્યું નહિ. તેને આશા હતી કે ભારત લોકશાહી જૂથમાં જોડાશે પણ ભારતે બિનજોડાણવાદી નીતિ અપનાવી કારણ કે આથી તેણે પોતાની આર્થિક સ્થિતિ વિકસાવવાની હતી.

જમ્મુ-કશ્મીરની બાબતમાં પણ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે પાકિસ્તાનની તરફેણ કરી હતી. પાકિસ્તાન યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સત્તાજૂથ સાથે અને લશ્કરી સંગઠન સાથે જોડાયુ હતુ જ્યારે ભારતે બિનજોડાણવાદની નીતિ સ્વીકારી હતી. આ કારણે પણ ભારત અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ વચ્ચે સારા સંબંધો ન વિકસ્યા તેમજ ભારતે પરમાણુ શસ્ત્રો સંબંધી સંધિઓ પર હસ્તાક્ષર કર્યા નથી. કારણ કે 'સર્વગ્રાહી પરમાણુ પરીક્ષણ સંધિ' અને સર્વગ્રાહી 'પરમાણુ પરીક્ષણ પ્રતિબંધ સંધિ' પર ભારત હસ્તાક્ષર કરે એવો યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સે આગ્રહ રાખ્યો છે; પરંતુ આ બંને સંધિઓ ભેદભાવયુક્ત અને રાષ્ટ્રીય હિતોને નુકસાનકર્તા હોવાથી ભારતે તેના પર હસ્તાક્ષર કર્યા નહિ. પોતાના ઇરાદાઓ અને આગ્રહની અવગણના થતાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ભારત પર નારાજ થયું જ્યારે ભારતે પોખરણ (રાજસ્થાન) ખાતે સફળ પરમાણુ અખતરો કર્યો (1998) ત્યારે તેણે ગંભીર નોંધ લીધી. તેણે ભારત સામે કેટલાક પ્રતિબંધો મૂક્યા જે સમય જતાં હળવા થયા. આર્થિક અને ટેક્નિકલ ક્ષેત્રમાં ભારતને અમેરિકાની મદદ મળતી રહી છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના ન્યૂયૉર્કના વર્લ્ડ ટ્રેડ સેન્ટર પર 11 સપ્ટેમ્બર 2001ના રોજ થયેલા આતંકવાદી હુમલા પછી બંને દેશો વચ્ચેના સંબંધોમાં સુધાર આવ્યો છે. ભારતે પણ આર્થિક ક્ષેત્રે પ્રગતિ સાધી છે તે બાબતનો હવે તે સ્વીકાર કરે છે અને બંને દેશો વચ્ચે ગાઢ સંબંધો બંધાય તેવી ઇચ્છા ધરાવતા થયા છે.

સપ્ટેમ્બર 2014 અને 2015માં ભારતના વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદી અમેરિકાની મુલાકાતે ગયા હતા અને સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની મહાસભાને પણ સંબોધી હતી. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ અમેરિકાના પ્રમુખ બરાક ઓબામાએ 26 જાન્યુઆરી 2015ના રોજ ભારતના 66મા પ્રજાસત્તાકદિન (ગણતંત્ર દિવસ) સમારોહમાં મુખ્ય મહેમાન બની ભારતની મુલાકાત લીધી હતી. ભારતીય ગણતંત્ર દિવસમાં ભાગ લેનારા તેઓ અમેરિકાના પ્રથમ પ્રમુખ હતા. આમ, ભારત અને અમેરિકાના સંબંધો સુમેળભર્યા થઈ રહ્યા છે. આતંકવાદના પ્રશ્ને બંને રાષ્ટ્રોના વડાઓ ચિંતિત છે.

ભારત અને સોવિયત યુનિયન (રશિયા) વચ્ચેના સંબંધો

ભારતમાં ભારે ઉદ્યોગો સ્થાપવામાં, સંરક્ષણક્ષેત્રે સજ્જ થવામાં સોવિયત રશિયાએ આર્થિક અને તકનિકી મદદ કરી છે. કશ્મીરના પ્રશ્નમાં સોવિયત યુનિયને ભારતનો પક્ષ લીધો છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સલામતી સમિતિમાં કશ્મીરના મુદ્દે ભારત વિરુદ્ધ

ઠરાવ ન થાય એ માટે ઘણીવાર 'વિટો' સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો છે. કશ્મીર પ્રશ્ને વૈશ્વિક સ્તર પર ભારતના મતનું સમર્થન કર્યું છે. આમ, રશિયા અને ભારત વચ્ચે ગાઢ મૈત્રીભર્યા સંબંધો રહ્યા છે.

ભારત–પડોશી દેશ સાથેના સંબંધો

ભારત–પાકિસ્તાન : ભારતે આઝાદી મેળવ્યા પછી તુરત જ ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચેના સંબંધો તણાવભર્યા રહ્યા છે. ભારત અને પાકિસ્તાન વચ્ચે ઈ.સ. 1948, 1965 અને 1971 એમ ત્રણ વાર યુદ્ધો થયાં જેમાં દરેક વખતે પાકિસ્તાનનો પરાજય થયો. બંને દેશો વચ્ચે તાશ્કંદ કરાર અને સિમલા કરાર થયા છતાં પાકિસ્તાન એ કરારોને નિષ્ઠાપૂર્વક અનુસરતું નથી. 1999 (કારગિલ)માં ભારત અને પાકિસ્તાન વચ્ચે યુદ્ધ થયું છે. બંને દેશોના વડાઓ પોતાની સમસ્યાઓનો શાંતિમય સમાધાન દ્વારા ઉકેલ લાવવા પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે.

ભારત–ચીન : ભારત અને ચીન વચ્ચેના સંબંધોની શરૂઆત ઈ.સ. 1954માં થઈ એમ કહી શકાય. ચીને જ્યારે પોતાની સરહદોના નકશા પ્રકાશિત કર્યા ત્યારે ભારત અને ચીન વચ્ચેના સંબંધોમાં ભંગાણ પડ્યું. આ નકશામાં ચીને ભારતનો ઘણો મોટો વિસ્તાર પોતાનો છે એમ દર્શાવ્યું જેથી ભારતે તેનો સખત વિરોધ કર્યો. ભારત અને ચીન વચ્ચેની સરહદ દર્શાવતી મેકમોહન રેખાનો ચીને અસ્વીકાર કર્યો આથી બંને દેશો વચ્ચે મતભેદ ઊભા થયા. ચીને ભારત પર આક્રમણ કર્યું (1962) અને જે પ્રદેશો એણે પોતાના પ્રદેશો તરીકે દર્શાવેલા એના ઉપર કબજો મેળવ્યો. ભારતે સરહદોનું રક્ષણ કરવા લશ્કર મોકલ્યું. ચીને એક તરફી યુદ્ધવિરામ જાહેર કર્યો અને એ રીતે યુદ્ધનો અંત આવ્યો. આ પ્રશ્નને ઉકેલવા માટે મંત્રણાઓ યોજાય છે પરંતુ કોઈ સમાધાન થઈ શક્યું નથી છતાં પણ છેલ્લા દાયકા દરમિયાન ભારત અને ચીન વચ્ચે પરસ્પર સહકાર અને મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો વિકસતા રહ્યા છે. ભારતના વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદી અને ચીનના વડાપ્રધાન જીન પીંગ વચ્ચે રિવરફ્રન્ટ, અમદાવાદ ખાતે સૌજન્યપૂર્ણ મુલાકાત થઈ (2014).

ભારત–બાંગ્લાદેશ : બાંગ્લાદેશે ઘણો સંઘર્ષ કરી સ્વતંત્રતા મેળવી. ઈ.સ. 1971માં એક સ્વતંત્ર સાર્વભૌમ રાષ્ટ્ર તરીકે બાંગ્લાદેશનો ઉદ્ભવ થયો એ પહેલાં એ પાકિસ્તાનનો ભાગ હતો. એક નવોદિત રાષ્ટ્ર તરીકે ભારતે બાંગ્લાદેશને નાણાકીય, ટેક્નિકલ અને ભૌતિક સાધનોની ઘણી મદદ કરી, પણ કેટલીક બાબતોમાં ભારત અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે મતભેદો ઊભા થયા છે. ગંગા નદીના પાણીનો ઉપયોગ અને વહેંચણી સંબંધે થયેલી ચર્ચાઓ દ્વારા સમાધાન કરવામાં આવ્યું. અતિવૃષ્ટિ, વાવાઝોડા જેવી કુદરતી આપત્તિ વખતે ભારતે બાંગ્લાદેશને પૂરતા પ્રમાણમાં મદદ કરી છે. બંને રાષ્ટ્રો વચ્ચે 2015માં વિવાદિત જમીન વિસ્તાર અને તે ક્ષેત્રના લોકોની નાગરિકતાના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ વાટાઘાટોથી થયેલ છે.

ભારત–ભૂતાન : ભારતે ભૂતાન સાથે કાયમી શાંતિ અને મિત્રતાની સંધિ કરી (1949). ભૂતાને પણ સંરક્ષણ અને વિદેશનીતિમાં ભારતને વિશ્વાસમાં લેવાનું સ્વીકાર્યું. ભારતે ભૂતાનને સંદેશાવ્યવહાર અને વાહન-વ્યવહારના વિકાસ માટે મદદ આપવાનું સ્વીકારી સંબંધો મજબૂત બનાવ્યા. વડાપ્રધાન નેહરુએ ભૂતાનની મુલાકાત લીધી હતી (1958). ભારતના રાષ્ટ્રપતિએ ભૂતાનની મુલાકાત લીધી (1970). ભૂતાનને યુ. એન.નું સભ્ય બનાવવામાં ભારતે મદદ કરી (1971). ભારતના ભૂતાન સાથેના સંબંધોમાં ક્યારેય તંગદિલી ઊભી થઈ નથી. ભારતના વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીએ ભૂતાનની મુલાકાત લીધી હતી (જૂન 2014) તે દરમિયાન પ્રધાન મંત્રીએ ચર્ચાઓ દરમિયાન કહ્યું હતું કે ભારત પ્રગતિ કરશે તો તેની સીધી અસર પાડોશી દેશો પર પડશે. બંને દેશો પર પરસ્પર સુરક્ષા સંબંધિત સહયોગ પર સંતોષ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો.

ભારત–શ્રીલંકા : શ્રીલંકા સાથે ભારતના સંબંધો ઘણા જૂના છે. ઘણા ભારતીયો ખાસ કરીને તમિળ લોકો શ્રીલંકામાં ઘણા સમયથી વસવાટ કરે છે અને ત્યાં સ્થાયી થયા છે. તે લોકોના નાગરિકત્વનો પ્રશ્ન બંને વચ્ચે મતભેદનો મુદ્દો બનેલો, પણ બંને દેશોએ વાટાઘાટો દ્વારા ઉકેલવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. શ્રીલંકાના તમિળ લોકોને થતો અન્યાય દૂર થાય અને તમિળ સંગઠનો અને શ્રીલંકાની સરકાર તમિળ સમસ્યાનું શાંતિમય સમાધાન કરે એવી ભારતની ઇચ્છા છે. ભારતના વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીએ શ્રીલંકાની મુલાકાત વખતે તમિલ પ્રભાવિત વિસ્તાર જાફનાની મુલાકાત લીધી (13 માર્ચ 2015). શ્રીલંકન તમિલ અસરગ્રસ્તોના પુનઃવસન માટે 27,000 જેટલાં મકાનો ભારતની આર્થિક સહાયથી બનાવાયાં છે. આજે શ્રીલંકા સાથે ભારતના મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો છે.

ભારત–નેપાળ : નેપાળ અને ભારત વચ્ચેના સંબંધોનો આરંભ બંને દેશો વચ્ચે કરવામાં આવેલી સમજૂતીથી થયો

(ઈ.સ. 1950). એ સમજૂતી મુજબ બંને દેશોએ એકબીજાના સાર્વભૌમ અને પ્રાદેશિક અખંડિતતાનું જતન સ્વીકાર્યું છે તથા બંને દેશના નાગરિકોની એકબીજાના દેશમાં મુક્ત અવરજવરને માન્ય રાખેલ છે. નેપાળના સામાજિક–આર્થિક વિકાસમાં ભારતે ઘણી મદદ કરી છે. નેપાળના ઘણા વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે ભારત આવે છે. હિમાલયમાંથી નીકળતી કેટલીક નદીઓ નેપાળમાંથી પસાર થઈને ભારતમાં આવે છે. ચોમાસામાં તેમાં ભારે પૂર આવે છે અને તેથી ભારતને ઘણું નુકસાન થાય છે. નદીઓનાં પૂર રોકવા માટે ભારત અને નેપાળ વચ્ચે સમજૂતી થાય એ માટે ભારત પ્રયત્ન કરે છે. 25 એપ્રિલ 2015ના રોજ નેપાળમાં 5.8 ની તીવ્રતાનો, ભૂકંપ આવ્યો હતો તેમાં આશરે 8000ની આસપાસ લોકો મૃત્યુ પામ્યા. આ કુદરતી હોનારતમાં ભારતે બચાવ કામગીરીમાં નેપાળને મદદ કરી. તથા રાહત અને પુનઃવસનમાં સહાય કરી.

ભારત-અફઘાનિસ્તાન : ભારત અફઘાનિસ્તાન સાથે મૈત્રીભર્યા સંબંધો ધરાવે છે. અફઘાનિસ્તાનના નવસર્જનમાં ભારતનો સિંહફાળો રહ્યો છે બાંધકામ ક્ષેત્રે, આરોગ્યક્ષેત્રે અને કેળવણીક્ષેત્રે ભારતનો મોટો ફાળો છે. તેના આર્થિક-સામાજિક ઉત્કર્ષ માટે ભારતે આર્થિક મદદ કરી છે. કુદરતી આપત્તિ વખતે ભારતે આર્થિક મદદ કરી છે. અફઘાનિસ્તાનના પાર્લમેન્ટ હાઉસનું બાંધકામ ભારત કરે છે.

ભારત-મ્યાનમાર : ભારતના મ્યાનમાર (બર્મા) સાથે પણ સુમેળભર્યા સંબંધો રહ્યા છે. ભારતની આઝાદી પછી મ્યાનમારને સ્વતંત્રતા મળી (1948). ત્યારથી બંને દેશો વચ્ચે મૈત્રીસંબંધો જળવાયા છે. આઝાદી પછી મ્યાનમારે ભારત પાસે વિકાસ માટે આર્થિક સહાયની માગણી કરી. ભારતે તાત્કાલિક સહાય મોકલી આપી કારણ કે ભારત મ્યાનમારને આર્થિક રીતે મજબૂત કરવા માગતું હતું.

ભારતની વિદેશનીતિનું ધ્યેય વિશ્વમાં શાંતિ અને સલામતી જાળવવાનું છે. જોકે પ્રસંગોપાત ભારતને પાડોશી દેશો સાથેના સંબંધોમાં ચઢાવ-ઉતાર આવતા રહ્યા છે છતાં સહઅસ્તિત્વની પ્રાચીન ભારતીય પરંપરા અનુસાર સબળ હોવા છતાં પોતાનાથી નાના પાડોશી રાષ્ટ્રોની આર્થિકનીતિને પ્રભાવિત કર્યા વિના પાડોશી દેશો સાથે શાંતિપૂર્ણ અને મૈત્રીભર્યા સંબંધો જાળવી રાખ્યા છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ આપો :

(1) સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘના હેતુઓ જણાવો.

(2) બિનજોડાણની નીતિનો અર્થ સમજાવો.

(3) 'ઠંડા યુદ્ધ'નાં પરિણામોની સંક્ષેપમાં ચર્ચા કરો.

(4) જર્મનીના ભાગલા અને એકીકરણ વિશે ટૂંકમાં જણાવો.

(5) ભારત અને રશિયા વચ્ચેના સંબંધોની સંક્ષેપમાં ચર્ચા કરો.

(6) 'લશ્કરી જૂથો', 'નાટો', 'સિઆટો' અને 'વૉર્સો' વિશે માહિતી આપો.

2. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

(1) બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી મહાસત્તાઓ વચ્ચેના સંબંધો શાથી તણાવપૂર્ણ બન્યા ?

(2) પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ બિનજોડાણની નીતિ વિશે શું માનતા હતા ?

(3) પરમાણુ બિનપ્રસાર સંધિ એટલે શું ? ભારતે તેના પર કેમ હસ્તાક્ષર કર્યા નથી ?

3. નીચેના પર ટૂંક નોંધ લખો :

(1) શસ્ત્રીકરણ અને નિઃશસ્ત્રીકરણ

(2) ક્યુબાની કટોકટી

(3) સોવિયત યુનિયનનું વિઘટન

(4) બર્લિનની નાકાબંધી

4. નીચેનાં વિધાનોનાં કારણો આપો :

(1) સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની સ્થાપનાએ નવા વિશ્વનો પાયો નાખ્યો છે.

(2) ક્યુબાની કટોકટીને ઠંડા યુદ્ધના અંતના આરંભ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

5. દરેક પ્રશ્નની નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ઉત્તર લખો :

(1) સંયુક્ત રાષ્ટ્રોના ખતપત્રનો આરંભ શેનાથી થાય છે. ?

(A) ઘોષણાપત્રથી (B) આમુખથી

(C) માનવહકોથી (D) બંધારણથી

(2) ઘણા વિદ્વાનો કઈ ઘટનાને ઠંડાયુદ્ધની શરૂઆત માને છે ?

(A) બર્લિનની નાકાબંધી (B) જર્મનીના ભાગલા

(C) જર્મન ચમત્કાર (D) જર્મનીનું એકીકરણ

(3) સોવિયત યુનિયનના નેતૃત્વ હેઠળના દેશો કઈ વિચારધારામાં માનતા હતા ?

(A) લોકશાહી (B) સામ્રાજ્યવાદી

(C) સામ્યવાદી (D) ઉદારમતવાદી

(4) ભારતમાં બિનજોડાણની વિદેશનીતિના પ્રવર્તક કોણ હતા ?

(A) લાલબહાદુર શાસ્ત્રી (B) ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્

(C) પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ (D) શ્રીમતી ઇંદિરા ગાંધી

(5) આંતરરાષ્ટ્રીય રાજકારણમાં કઈ નીતિએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે ?

(A) બિનજોડાણવાદની નીતિએ (B) ઠંડાયુદ્ધની નીતિએ

(C) નિઃશસ્ત્રીકરણની નીતિએ (D) સંસ્થાનવાદની નીતિએ

શિક્ષક-પ્રવૃત્તિ

- જર્મનીના એકીકરણ વિશે માહિતી આપવી અને તે અંગેનું ચિત્ર દર્શાવવું.
- સર્વનાશ અને વિશ્વશાંતિ વચ્ચે મનુષ્યજાતિએ પસંદગી કરવાની છે—આ વિષય પર ચર્ચાસભાનું આયોજન કરવું.
- સંયુક્તરાષ્ટ્રોના ભાવિ વિશે વકતૃત્વસ્પર્ધાનું આયોજન કરવું.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી સ્વતંત્ર થયેલા દેશોની યાદી તૈયાર કરવી.
- જૂના સોવિયત યુનિયનનો અને રશિયાના છૂટા પડેલાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યોનો નકશો તૈયાર કરવો.
- સોવિયત રશિયા, સંયુક્ત રાષ્ટ્રો અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ વિશે ઇન્ટરનેટ પરથી માહિતી એકઠી કરો.
- સંયુક્તરાષ્ટ્રો વિશે આવતા સમાચારોનાં કટિંગ્સ, સમાચારપત્રોમાંથી એકઠાં કરો.